

האם איראן אכן מתמתנת?

מאיר ליטבק

"מתקפת החיוכים" הדיפלומטית של איראן מאז כניסתו של חסן רוחאני לתפקיד הנשיא באוגוסט 2013 מעלה את השאלה: האם חל שינוי מהותי במדיניות האיראנית לכיוון התמתנות, או שמדובר במהלך טקטי שנועד לקדם את מטרותיה האסטרטגיות של איראן בתחום הגרעין, ובביסוס מעמדה כמעצמה אזורית? רוחאני מוביל את הקו החדש, אולם במערכת הפוליטית האיראנית הנשיא אינו הסמכות העליונה, אלא אחד האישים או מוקדי הכוח במערכת הנאבקים ביניהם על עיצוב המדיניות. המנהיג העליון, איתאללה עלי ח'אמנאי, הוא הפרוסק האחרון, לאחר שהוא מגבש קונצנזוס באליטה הפוליטית, והנשיא מבצע את המדיניות. עם זאת, למוסד הנשיאות, כמו גם לאישיותו של נושא התפקיד, יש משקל שקשה להגדירו במדויק בתהליך עיצוב המדיניות, כפי שמראים שינויים בהתנהלות האיראנית תחת הנשיאים השונים, מאז הפך ח'אמנאי למנהיג ב-1989. מאפיין נוסף של הזירה האיראנית הוא השסעים העמוקים בין הזרם השמרני הנוקשה לבין הזרם הפרגמטי יותר על רקע אידאולוגי, מוסדי ואישי. הזרם השמרני ספג אמנם מכה עם היבחרו של רוחאני, אך הוא שולט בשורה ארוכה של מוקדי כוח, ובראשם משמרות המהפכה ומיליציות בסיג', הפרלמנט, מועצת שומרי החוקה, מערכת המשפט וכן גופים כלכליים רבים. ח'אמנאי נוטה לזרם השמרני, אך הוא מקפיד על מדיניות של 'הפרד ומשול' ועל שמירת האיזון בין הכוחות השונים, כדי לשמר את עליונותו.

רוחאני הוא בשר מבשרו של המשטר, ואיש אמונו של ח'אמנאי. פעילותו והצהרותיו הפומביות בעשרים השנים האחרונות עד היבחרו מצביעות על היותו בעיקר פרגמטיסט, השואף לקדם את האינטרסים של המשטר ואת מטרותיה הלאומיות של איראן. לפיכך, קשה לצפות שבחירתו תביא לשינוי דרסטי או מהיר במדיניותה של איראן. מצד שני, אי-אפשר לבטל כחסרי משמעות את השינויים שחלו באיראן עד כה, ולא פחות מכך

כרופ' מאיר ליטבק הוא ראש מרכז אליאנס ללימודים איראנים ומרצה בחוג להיסטוריה של המזרח התיכון באוניברסיטת תל אביב.

את האפשרות כי מהלכיו של רוחאני, ללא קשר למטרתם המקורית, ייצרו דינמיקה שתביא לשינוי עמוק יותר במדיניות האיראנית. רוחאני נבחר בזכות הדגש ששם על 'מתינות' ו'שיקול דעת', בניגוד לגישה הקיצונית והמקטבת של קודמו, אחמדינג'אד, וחשוב אף יותר, בזכות הבטחתו לשקם את מעמדה הכלכלי והבינלאומי של איראן, תוך הבנה שהדבר יחייב פשרה כלשהי בסוגיית הגרעין. בהקשר זה, תוצאות הבחירות היו בבחינת מסר חד-משמעי שהציבור האיראני העביר להנהגה. שני המועמדים שדיברו על הצורך ביתר פתיחות לעולם, רוחאני, ובמידה פחותה יותר ראש עיריית טהראן, מוחמד באקר קליבף, זכו יחד ב-67 אחוזים מהקולות (50.71 ו-16.5 אחוזים, בהתאמה). לעומתם, סעיד ג'לילי שנקט את הקו התקיף ביותר נגד המערב וקרא לאימוץ "כלכלת ג'האד", כלומר, לשלם מחיר כלכלי כבד כדי להימנע מפשרה כלשהי עם המערב, זכה ב-12 אחוזים מהקולות. המשמעות היא שהציבור האיראני "הודיע" כי אינו מוכן לכלכלת רעב או למצור על אף תמיכתו בשלטון, בכל הנוגע ל"זכויותיה הבלתי-ניתנות לערעור של איראן" לקדם תוכנית גרעין "לצורכי שלום ואנרגיה". גם משטר סמכותני כמו המשטר האיראני אינו יכול להתעלם ממסר כה חד של הציבור בתחום כה רגיש כמו הכלכלה, במיוחד לנוכח הטלטלה הערבית.

המאבק הפוליטי המתנהל כעת באיראן נסוב על מספר סוגיות הקשורות זו בזו: מהי הפשרה או עומק הוויתור למעצמות בסוגיית הגרעין שיביאו לביטול משטר הסנקציות המקשה על הכלכלה? האם הפשרה הגרעינית צריכה או עלולה להביא להתחממות במכלול היחסים עם המערב, ובמיוחד עם ארצות הברית? מהו הקשר הרצוי בין מדיניות חוץ פרגמטית יותר לבין מדיניות הפנים של המשטר?

סוגיית הגרעין

בעיניים ישראליות, הסכם הביניים עם איראן שנחתם בנובמבר 2013 נתפס כהסכם גרוע המעניק לאיראן מעמד של מדינת סף גרעינית, ואינו מונע ממנה את האפשרות לשעוט לעבר פצצה, אם תחליט לעשות כן. בניגוד לראייה זו, רבים מאנשי האליטה הפוליטית האיראנית מבקרים את ההסכם כפוגע בכבוד הלאומי ובאינטרסים של איראן, והם השתמשו במה שנתפס כוויתורים איראניים כמכשיר לתקיפת רוחאני בסוגיות פוליטיות אחרות.¹

מאז חתימת ההסכם הרבו רוחאני, ובמידה פחותה יותר ח'אמנאי, בהצהרות כי איראן אינה מעוניינת בנשק גרעיני, בראש ובראשונה מנקודת מוצא ערכית ומוסרית. רוחאני אף הרבה לצטט מפסק ההלכה (פְּתוּה) המיוחס לח'אמנאי השולל פיתוח, ייצור ואגירה של נשק כזה כמנוגדים להלכה האסלאמית, ולפיכך יש לו תוקף העולה בהרבה על כל הסכם שאיראן תחתום עם המעצמות.² ניתן לבטל את משמעותן של הצהרות אלה כחלק מטקטיקת ההונאה שנקטה איראן בשנים האחרונות – טקטיקה המותרת

על פי ההלכה השיעית. אפשר להצביע על כך שפסק ההלכה לא פורסם מעולם – עובדה המעלה ספק אם הוא אכן קיים – וכן על העובדה שפסקי הלכה מסוג זה אינם בעלי תוקף נצחי ובכל רגע נתון אפשר לבטלם, או להוציא פסק הלכה מנוגד המצדיק פיתוח נשק גרעיני בשל צורך קיומי כלשהו. מצד שני, אין לשלול את האפשרות שרוחאני אכן מתנגד לפיתוח נשק גרעיני, וכי הוא מעדיף שאיראן תסתפק במעמד של מדינת סף. זאת, מתוך שיקול רציונלי שמצב כזה מבטיח את איראן מפני כל איום חיצוני ממשי, אך יאפשר לה לשקם את קשריה הכלכליים עם ארצות העולם ולמשוך השקעות משמעותיות מבחוץ, שבלעדיהן אין לכלכלה האיראנית תקומה. בראייה כזו, ההגעה לנשק גרעיני תגרור מרוץ חימוש גרעיני במזרח התיכון, או שתדחף את מדינות המפרץ ביתר שאת לידי ארצות הברית. מכאן, אפשר שהשימוש בפסק ההלכה הוא קודם כל מכשיר נגד אותם חוגים הלוחצים להתקדם לפצצה. ייתכן, בהקשר זה, שח'אמנאי עצמו טרם החליט אם ברצונו ללכת עד הסוף, וגם לו נוח להסביר את התלבטותו באור מוסרי, שישאיר בידיו את האפשרות להצדיק שינוי בהחלטה, אם יחליט לעשות כן. בלי להפליג בחשיבותן של מילים והצהרות, ניתן לטעון שההבטחות החוזרות ונשנות של איראן כי אינה מתכוונת לייצר נשק גרעיני וכן השימוש בטיעונים הדתיים, עשויים ליצור אווירה או דינמיקה פנימית שיקשו על ההנהגה האיראנית לבצע תפנית חדה ולפעול בצורה גלויה לפיתוח מערכת נשק כזו.

שימור הזהות המהפכנית או היפתחות למערב

שאלת הגרעין קשורה לסוגיה רחבה ומשמעותית הנוגעת לעצם זהותו המהפכנית של המשטר. האיבה לארצות הברית ולישראל הייתה מעמודי התווך האידאולוגיים המרכזיים של המשטר האסלאמי מיום הקמתו. בעיני המחנה השמרני, פשרה עם ארצות הברית פירושה הודאה בכישלון המהפכה וצעידה במדרון חלקלק שיחשוף את איראן להשפעה תרבותית מערבית, העלולה להביא לקריסתו של המשטר. ביטוי לגישתם של השמרנים היה התעקשותם לשמר את הסיסמה "מוות לאמריקה", או כדבריו של האיתאללה אחמד ג'נתי, "ארצות הברית היא השטן הגדול אתמול והיום ... 'מוות לאמריקה' היא האופציה הראשונה שעל השולחן שלנו".³

רוחאני ותומכיו, לעומת זאת, מעוניינים בחימום היחסים עם ארצות הברית כאמצעי לשיפור הכלכלה האיראנית הכושלת. במגעים עם גורמי חוץ, מדגישים רוחאני ושר החוץ, מוחמד זריף, את רצונה של איראן לקדם שיתוף פעולה כלכלי עם ארצות המערב, וקשה להניח שהם אינם מבינים שיש מחיר להתנהלותה של איראן.⁴ ח'אמנאי כהרגלו אימץ דרך ביניים המאפשרת לו לתמרן בין הפלגים השונים. ב-17 בינואר 2014 הוא הביע תמיכה בהמשך המשא ומתן בסוגיית הגרעין. בה־בעת הוא הביע פסימיות לגבי הסיכוי להגיע להסכם קבע, בשל מה שכינה: איבתה הבסיסית

של ארצות הברית כלפי איראן ושאיפתה הנמשכת להפיל את המשטר האסלאמי. ב־19 בפברואר עשה ח'אמנאי צעד נוסף וקרא לביסוסה של "כלכלת התנגדות" כדי לעמוד מול סנקציות כלכליות נוספות, במקרה של כישלון השיחות.⁵ כן הבהיר כי המגעים עם ארצות הברית חייבים להצטמצם לתחום הגרעיני, וכי יתנגד לכל הפשרה רחבה יותר ביחסים עימה, במיוחד בתחום התרבותי. נכון לכתיבת שורות אלה, פועלת איראן במגבלות הפרמטרים שקבע ח'אמנאי.

תחום אחר שבו בולטת המשכיות במדיניות האיראנית הוא פעילותה בזירה המזרח־תיכונית, המונחית מתוך שיקולים אסטרטגיים של האינטרס האיראני וחזון אידאולוגי־לאומי של איראן כמנהיגת העולם המוסלמי וכהגמון פוליטי במפרץ. אם נדמה היה כי הנשיא לשעבר, רפסנג'אני, ורוחאני עצמו הזדעזעו מהפעלת נשק כימי נגד אזרחים בסוריה ב־21 באוגוסט 2013, נראה כי הם התגברו על הזעזוע. איראן ממשיכה להעניק סיוע נרחב למשטר הסורי ומגבה את מלחמתו הרצחנית במורדים, מפני שמדובר באינטרס אסטרטגי שלה מהמעלה הראשונה. איראן אף חשה שהשינוי בגישה האמריקאית, הרואה במשטר אסד את הרע במיעוטו בהשוואה לארגונים המסונפים לאל־קאעדה, מקל עליה להמשיך בסיוע לאסד.

השתלטותו של הארגון הסוני הקיצוני דאע"ש על חלקים נרחבים בעיראק ביוני 2014 חידדה את הדילמה והמאבק הפנימי באיראן, בין הדבקות באידאולוגיה לבין סיכויי הפשרה עם המערב. פירוקה של עיראק ליחידות עדתיות והקמתה של ישות סונית רדיקלית על גבולה של איראן תהווה בעיה אסטרטגית לאיראן. מצד שני, התפתחות זו חיזקה את הלך הרוח המתגבר בארצות הברית, הרואה זהות אינטרסים בין ארצות הברית לאיראן במאבק המשותף נגד הזרם הסוני הג'האדי הקיצוני בעיראק, בסוריה ובאפגניסטן. רוחאני ואחידים מתומכיו דיברו בגלוי על אפשרות שיתוף פעולה עם ארצות הברית, אם זו "תילחם נגד הטרור". לעומתם, תומכי הקו הנוקשה האשימו את ארצות הברית כי היא זו העומדת מאחורי ארגון דאע"ש. הרמטכ"ל האיראני, חסן פירוזאבאדי, אף הצהיר כי "שיתוף פעולה בין איראן לאמריקה לעולם לא יקרה והוא חסר משמעות".⁶ ח'אמנאי הביע מתחילה את התנגדותו למעורבות צבאית אמריקאית מחודשת בעיראק והאשים אותה כי היא חותרת להשיב לעצמה את ההגמוניה שאיבדה בארץ זו. עם זאת, בהתחשב באיום שנשקף מדאע"ש, נפוצו ידיעות בראשית ספטמבר כי הוא הסכים לשיתוף פעולה מוגבל עם ארצות הברית נגד הארגון. גם אם השינוי בעמדה, שהוכחש באופן רשמי, אכן התרחש, הוא אינו משקף מפנה אסטרטגי או אידיאולוגי בגישתה של איראן, שכן ח'אמנאי חזר והשמיע את רגשי הטינה והחשדנות העמוקים שלו כלפי ארצות הברית ועל אמונתו בדבר שקיעתה הבלתי נמנעת בעתיד. נוסף לכך, האשימו דוברים איראניים רשמיים את ארצות הברית, ישראל וערב הסעודית כי הן אלה שהקימו את דאע"ש.⁷ סביר יותר כי בהתאם לנוהגה המקובל

של איראן לקדם את האינטרסים שלה באמצעות שלוחים, היא מעדיפה, כי ארצות הברית תקיז את דמה במלחמה נגד הארגונים הסונים־הרדיקלים, בעוד איראן נהנית מכך אך גם שומרת על הטוהר האידיאולוגי. בה בעת, בעוד ארצות הברית מאמינה, כי פיוס המיעוט הסוני, במיוחד השבטים שאינם תומכי דאע"ש, הינו חיוני להשבת היציבות לעיראק, איראן נחושה יותר לשמר את ההגמוניה השיעית בארץ זו מטעמים אסטרטגיים ואידיאולוגיים כאחד.

כמו כן, בעוד ארצות הברית מאמינה כי פיוס הסונים, בעיקר השבטים שאינם תומכי דאע"ש, חיוני לייצוב עיראק, איראן נראית נחושה יותר לשמר את ההגמוניה השיעית בעיראק, משיקולים אסטרטגיים ואידאולוגיים כאחד.

תחום אחד שבו נראה היה בתחילה שינוי בגישה האיראנית היה הניסיון לשקם את יחסיה עם שכנותיה הערביות במפרץ הפרסי. הטלטלה הערבית העמיקה את היריבות הסעודית־איראנית לכדי עימות פוליטי־אסטרטגי עקיף, המתנהל באלימות באמצעות שליחים בסוריה, בעיראק ובתימן. לאחר חתימת הסכם הגרעין עם ארצות הברית פעלה איראן כדי לרכז את חששותיהן של מדינות המפרץ. שר החוץ זריף סייר בארבע מהן והכריז כי שיפור היחסים עם מדינות המפרץ הוא יעד מרכזי במדיניות החוץ האיראנית.⁸ עם זאת, קשה להאמין כי חל שינוי מהותי באסטרטגיה האיראנית השואפת למעמד הגמוני במפרץ. שאיפה זו התבטאה, בין היתר, במאמציו של זריף לשכנע את מדינות המפרץ להסכים לתפקיד איראני משמעותי בהבטחת הביטחון הקולקטיבי במפרץ – חזון שפירושו הרחקת ארצות הברית והבטחת הגמוניה איראנית. יתרה מזו, האירועים בעיראק, שהביאו להחרפת הרטוריקה בין איראן וערב הסעודית, חשפו גם את עומק היריבות האידאולוגית והאסטרטגית ביניהן, כאשר איראן האשימה את הסעודים בגיבוי הארגונים הסוניים הרדיקליים בעיראק.⁹ החשש המשותף של שתי המדינות מדאע"ש עשוי להוביל אותן להנמיך את להבות הסכסוך ביניהן אבל התקרבות של ממש אינה צפויה בין השתיים בטווח הקצר.

המשכיות אסטרטגית תוך שינוי טון ניכרת גם בגישה של איראן כלפי ישראל. בניגוד למבול ההצהרות האנטי־ישראליות והאנטישמיות שאפיינו את תקופת כהונתו של אחמדינג'אד, נקט רוחאני קו מתוחכם יותר. בעת ביקורו המתוקשר בארצות הברית בספטמבר 2013 הסביר רוחאני כי אינו היסטוריון, ולכן אינו יכול לחוות דעה לגבי ממדי השואה. הוא גינה מעשי פשע כלפי היהודים וכלפי כל קבוצה אחרת שהתרחשו במלחמת העולם השנייה, אך השווה אותם מיד למעשיה של ישראל כלפי הפלסטינים.¹⁰ זריף צמצם את תופעת הכחשת השואה באיראן לנשיא לשעבר אחמדינג'אד, ובראיון לטלוויזיה הגרמנית בפברואר הוא אף גינה את השואה כ"טרגדיה אמיתית". זריף הוסיף כי אם יימצא פתרון אמיתי לסכסוך הישראלי־פלסטיני, איראן לא תפעל נגדו.¹¹ בתגובה שללו כלי התקשורת האיראניים את הטענה כי רוחאני הכיר בשואה, ואת דבריו כי

איראן נמנעה בעבר מהכחשת השואה. יתרה מזו, התבטאויותיו עוררו את חמתם של חברים בפרלמנט אשר זימנו אותו לשימוע, המשמש לעתים קרובות צעד ראשון לקראת תהליך הדחה. בלחץ השמרנים, הכחיש זריף את הדברים שיוחסו לו.¹² בה-בעת המשיך ח'אמנאי בהצהרותיו השוללות את קיומה של ישראל, ואשר התבטאו בין היתר בכינויה "הכלב המשוגע והטמא" באזור.¹³ יירוט ספינת הנשק Kios C, שנועדה להגיע לחמאס ברצועת עזה, היה עדות לכך שאיראן ממשיכה במאבקה בישראל באמצעות שליחים. ההסלמה במאבק בין פלגים חמושים בעיראק היתה רקע להחרפת הרטוריקה נגד ישראל ורוחאני האשים את הציונים כי "לא זו בלבד שהם שמחים לנוכח האירועים הטרגיים באזור, אלא הם אף מגנים על ארגוני הטרור הסוניים".¹⁴

גבולות הליברליזציה

המתח הנמשך בין הציפיות בציבור האיראני לליברליזציה בתחומי התרבות והפוליטיקה, שהתגברו בעקבות בחירתו של רוחאני, לבין נחישותם של השמרנים למנוע זאת מחשש לקיומו של המשטר, זוכה לתשומת לב מעטה יחסית בישראל, בהשוואה לסוגיית הגרעין. אולם, לסוגיה זו עשויה להיות השפעה בטווח הארוך על עיצוב התנהגותה של איראן בזירה האזורית, שכן איראן פתוחה יותר עשויה להיות גם פחות תוקפנית. במסע הבחירות הסתפק רוחאני בהבטחות צנועות להקלות במישור הפנימי. מאז כניסתו לתפקיד שוחררו מספר אסירים פוליטיים זוטרים, ונמסר על הקלה מסוימת בתקשורת. עם זאת, חל גידול ניכר במספר ההוצאות להורג, המהוות איתות לכך שכוחם של מנגנוני הדיכוי לא נחלש.¹⁵

כאמור, רוחאני עצמו אינו ליברל, ונראה כי היה נחוש להימנע מהטעויות החמורות שביצע הנשיא הרפורמיסט ח'אתמי (1997-2005): קרע עם המנהיג העליון ח'אמנאי שהביא לסירוסו הפוליטי, והתמקדות בשאלות של חירויות וזכויות הפרט במקום בשיפור הכלכלה, שגרמה לאובדן תמיכתו של הציבור הרחב ולפנייתו לפופוליזם של אחמדינג'אד. רוחאני מעדיף להתמקד בשיקום הכלכלה מתוך הבנה כי היא מבחנו העיקרי. לדברי מספר מקורות, הוא אף הגיע להסכם חשאי עם המנהיג העליון שלפיו ח'אמנאי יתמוך במאמציו להגיע להסכם עם המעצמות בתחום הגרעין, בתמורה להימנעותו של רוחאני מפעילות כלשהי לכיוון ליברליזציה.¹⁶ עם זאת, אם בשל הבנת הציפיות הגבוהות בחברה האיראנית או בשל העמקת המאבק הפוליטי נגד הזרם האידאולוגי הנוקשה, יצא רוחאני מאז מאי 2014 בהצהרות נועזות על הצורך לתת לאנשים "לבחור את דרכם שלהם לנחיה, כי לא ניתן להביא אנשים לנחיה בכפייה או בכוח השוט". הצהרה זו, היוצאת נגד הרעיון הבסיסי של המשטר האסלאמי של כפיית ערכי האסלאם בכוח, עוררה נגדו גל תגובות נזעמות מצד אנשי הקו הנוקשה.¹⁷ ניסיון העבר באיראן אינו מבשר טובות בתחום זה, וקשה לראות כיצד, ללא לחץ

משמעותי ביותר מלמטה, יסכים הממסד השלטוני לבצע ויתורים מהותיים בתחום הקריטי ביותר עבורו, הן מבחינה רעיונית והן כמכשיר הישרדות. גם בתחום הכלכלי ניצב רוחאני בפני שורת אתגרים. הסכם הביניים ושחרור חלק מהכספים האיראניים המוקפאים, ויותר מכך – התקווה להסרה מלאה של הסנקציות מעל איראן, אם וכאשר ייחתם הסכם סופי בסוגיית הגרעין, יצרו ציפיות גבוהות בציבור האיראני לשיפור משמעותי ומהיר במצבה הכלכלי הקשה של איראן. כמו כן, הוא מודע לרצון של חלק ניכר מבוחריו לאפשר פתיחות תרבותית – ואולי אף פוליטית – רבה יותר. מצד שני, רוחאני ניצב מול גופים רבי-עוצמה כמו משמרות המהפכה, הנחושים להגן על האימפריות הכלכליות שלהן, והשואפים להכשיל את המשא ומתן הגרעיני. כמו כן, נסיגה ממדיניותו הפופוליסטית של אחמדינג'אד, שתחייב המשך ביטול סובסידיות למוצרי תמיכה וצמצום הפיצוי על עליית המחירים שהחמירו בשל ביטול סובסידיות קודם, תגבה מחיר יקר מהאוכלוסייה, לפחות בטווח הקצר. צעדים כאלה עלולים לשחוק את התמיכה הציבורית בו, ולשחק לידי המחנה השמרני המחכה לכישלונו.

סיכום

קשה לדבר על התמתנות מהותית או אסטרטגית בהתנהלותה של איראן עד כה. יתרה מזו, מאבקי הכוח הפוליטיים והאידאולוגיים מקשים על שינוי כזה בשל הקשר הקיים, לדעת החוגים השמרניים, בין התקדמות בנושא הגרעיני או שיפור יחסיה של איראן עם המערב לבין תהליכי ליברליזציה פנימיים.

מצד שני, אין לפסול את מה שקרה באיראן כחסר משמעות. מצבה הכלכלי הקשה של איראן מחייב את ההנהגה לנהוג בזהירות בסוגיה הגרעינית, וייתכן שאף לדחות לפחות לזמן-מה את ההתקדמות לעבר יכולת גרעינית צבאית, וכן לנקוט מדיניות חוץ מרוסנת יותר כדי לקדם שיתופי פעולה כלכליים. מול נוקשותם של החוגים השמרניים, הנחושים למנוע או לפחות לצמצם כל פתיחות כלפי המערב, ניתן להצביע על ציפיות גבוהות לשיפור כלכלי בקרב הציבור. באווירה הקיימת במזרח התיכון בעקבות הטלטלה הערבית, קשה למשטרים להתעלם בצורה בוטה מהלכי רוח כאלה. לחששם של השמרנים יש על מה להסתמך. ההיסטוריה האיראנית הראתה מספר פעמים כי פתיחות, גם אם מוגבלת, הניעה תהליכים שינוי משמעותיים יותר ממה שהתכוונו יוזמיה. אי-אפשר לפסול את האפשרות, או את התקווה, שהציפיות לשיפור מלמטה וכן מהלכים זהירים להיפתחות כלפי העולם במישור הכלכלי ייצרו בטווח הארוך דינמיקה שתאלץ את המשטר האיראני לשנות את התנהלותו, ולהתמתן באופן ממשי ומעמיק יותר.

הערות

- 1 לדיון מפורט בוויכוח על ההסכם, ראו: Michael Segall, "The Internal Iranian Struggle in the Aftermath of the Geneva Nuclear Agreement," JCPA, *Jerusalemviewpoint*, No. 599, January-February 2014.
- 2 ראו, לדוגמה: מאמרו של רוחאני בעיתון הסעודי **אל-אקתצאדיה**, 19 בדצמבר 2013, ב: Memri: Special Dispatch Series No.5574, December 23, 2013, <http://www.memri.org/report/en/0/0/0/0/0/7685.htm>; Hasan Rouhani, "What Iran Wants in 2014," <http://www.project-syndicate.org/commentary/hassan-rouhani-on-iran-s-new-moderation>.
- 3 ממר": "בכירי המשטר האיראני ביום המהפכה 2014: "איראן משתוקקת לקרב הגורלי מול ארה"ב", 28 בפברואר 2014, http://www.memri.org.il/cgi-webaxy/sal/sal.pl?lang=he&ID=107345_me_mri&act=show&dbid=articles&dataid=3587
- 4 Scott Peterson, "At Davos, Rouhani Says Iran is Open for Business," *Christian Science Monitor*, January 23, 2104, <http://www.csmonitor.com/World/Middle-East/2014/0123/At-Davos-Rouhani-says-Iran-is-open-for-business>
- 5 לדיון נרחב יותר על אודות גישתו של ח'אמנאי, ראו: Mehdi Khalaji, "Ayatollah Khamenei: Pessimistic Negotiator, Optimistic Strategist," Washington Institute, *Policy Watch* 2212, February 21, 2014.
- 6 לסקירת הגישות השונות, ראו: א. סביון וי. מנשרוף, "הדילמה האיראנית בעיראק: שת"פ עם ארה"ב נגד הסונים או דבקות בקו האידאולוגי האנטי-אמריקאי", ממר", 24 ביוני 2014, http://www.memri.org.il/cgi-webaxy/sal/sal.pl?lang=he&ID=107345_memri&act=show&dbid=articles&dataid=3657
- 7 "Iran Denies Cooperation with US on Iraq," *Fars News Agency*, September 6, 2014, <http://english.farsnews.com/newstext.aspx?nn=13930615000041>; Arash Karami, "Ayatollah Khamenei Urges Iran to Prepare for 'New World Order,'" *Iran Pulse*, September 5, 2014, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/09/khameneinew-world-order.html>; Paul Richter, "U.S., Iran Again Discuss Islamic State," *Los Angeles Times*, September 9, 2014; "ISIL, Joint Product of US, Israel, KSA: Iran MP," *Press TV*, September 7, 2014, <http://presstv.com/detail/2014/09/07/377974/isil-usisraelksa-joint-product/>.
- 8 לדיון במדיניות המתגבשת של איראן כלפי מדינות המפרץ, ראו: Chelsi Mueller, "Arab-Iranian Relations in the Persian Gulf after the Geneva Interim Agreement," *Iran Pulse* No. 66, March 2014, <http://humanities.tau.ac.il/iranian/en/iran-pulse/10-iran-pulse-en/285-irapulseno66>
- 9 **רסאלת**, 18 ביוני 2014.
- 10 דברי רוחאני, ראו: <http://iran-israel-observer.com/2013/09/25/rouhani-recognized-the-holocaust-within-his-limitations/>
- 11 דברי זריף, ראו: <http://backchannel.al-monitor.com/index.php/2013/09/6144/iran-fm-presidents-rosh-hashana-twitter-diplomacy-stirs-amazement-disbelief/?utm>
- 12 דברי זריף, ראו: <http://presstv.com/detail/2014/02/15/350801/mps-see-questioning-zarif-on-holocaust>
- 13 דברי ח'אמנאי, ראו: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=568866203186318&set=a.415551031851170.95270.415541435185463&type=1>

- 14 דברי ח'אמנאי, ראו:
<http://farsnews.com/newstext.php?nn=13930331001554>
- 15 נתוני הוצאות להורג, ראו:
<https://www.hrw.org/news/2014/01/21/iran-abuses-persist-under-new-government>
- 16 על ההסכם, ראו:
<http://eaworldview.com/2014/01/iran-special-rouhani-supreme-leader-deal-trading-political-prisoners-nuclear-agreement/>
- 17 Akbar Ganji, "Iran: Khamenei and Rouhani Face Off on Culture War," *National Interest*, June 16, 2014,
<http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/05/khatami-criticizes-rouhani-heaven-force-whip.html#>.